

Vincze Szilvia

A diplomások túlképzésének megnyilvánulásai*

A nyugati fejlett országokban már több mint három, hazánkban körülbelül másfél évtizede foglalkoztatja intenzíven a szakmát a diplomások kibocsátásának és a diplomások foglalkoztatásának összhangja. Ebben az időszakban a szakmai munkákban és a médiában nagy számban jelentek meg a diplomás túlkínálattal kapcsolatos megnyilatkozások, félelmek. Ezek közül a diplomás túlképzés feltételezett tüneteit tekinti át a szerző, hazai kutatások segítségével.

SAKIRODALOM ÉS KUTATÁSOK

A pályakezdő diplomásokkal foglalkozó szakirodalom Berde Éva tanulmánya alapján két nagy csoportba sorolható (BERDE 2005). Az egyik csoportba tartoznak azok a munkák, amelyek a felsőoktatásban a rendszerváltás utáni 15 évben több mint 3,75-szorosára nőtt hallgatói létszámot egyéni és társadalmi szempontból is hasznosnak ítélik, s elvetik a diplomások túlképzésétől való félelmet. A másik csoportba tartozók elismerve az egyén relatív helyzetének javítása és a társadalom szempontjából a pozitív extern hatásokat, megfogalmazzák a túlképzés veszélyét. A felsőfokú végzettségűek munkaerőpiacra történő beilleszkedését 1990 után vizsgáló kutatások Polónyi István és Timár János nyomán szintén két nagy csoportra bonthatók (POLÓNYI–TIMÁR 2004). Az egyik megközelítés az ún. közgazdasági főáram (mainstream), amely a neoklasszikus elmélet paradigmáira, mikrogazdasági modellekre épül, és a kvantifikáláshoz gazdaságmatematikai (ökonometriai) módszereket alkalmaz. Az 1990-es évek elején az ebbe a csoportba sorolható kutatások kezdetben szűkebb időszakokra vonatkozóan a foglalkoztatottságot és a keresetek alakulását vizsgálták, majd kiterjedtebb időszakot tekintettek át. Fő megállapításaik: a „piacon a korszerűen képzett fiatal diplomások az idősebbeknél magasabb bért értek el”, a munkaerőpiacon előtérbe került „a magasan kvalifikált szellemi munka iránti kereslet” (POLÓNYI–TIMÁR 2004, 1065.), de a vizsgált évtized második tercierjétől kezdődően romlottak az elhelyezkedési esélyek. Ezek a kutatások a problémák feltárására kevésbé vállalkoztak, az oktatáspolitikai vizsgálatával pedig nem foglalkoztak. A másik megközelítés szintén a neoklasszikus közgazdaságtanra épít, de nem alkalmazza az ökonometriai módszereket. Ehelyett a logikai bizonyítás jellemzi gyakran többféle közgazdaságtani irányzat és interdiszciplináris megközelítés alkalmazásával. Az ebbe a csoportba sorolható említett szerzőpáros a kutatásaiban a komparatív

* Részlet A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája című monográfia második fejezetéből.

vizsgálatokra helyezi a hangsúlyt. E kutatások fő alapvetése, hogy „a gazdasági fejlettség és a munkaerőpiac szerkezeti jellemzői és a népesség, illetve a munkaerő oktatása, illetve szakképzése” (POLÓNYI–TIMÁR 2004, 1066.) között összefüggés van. Az idesorolható kutatási eredmények mutattak rá többek között a foglalkoztatottsági és képzettségi arányok nagyfokú különbségeire, továbbá arra, hogy a magyar felsőoktatás gyors ütemű mennyiségi fejlesztése nincs összhangban a demográfiai folyamatokkal, és hatására egyre inkább torzul a munkaerő-kínálat struktúrája.

A DIPLOMÁSOK TÚLTERMELÉSÉRE FELTÉTELEZETLEN UHALÓ TÜNETEK

Jelen írásban *Falusné Szikra Katalin* (FALUSNÉ 2001) tanulmánya és az áttekintett szakmai publikációk, valamint a médiában megjelenő félelmek, kijelentések alapján a diplomások túltermelésére feltételezetten utaló tüneteket tekintem át. E tünetek szervezik a diplomások kínálat sajátosságaival foglalkozó kutatások tematizálását. A *vizsgálható tünetek*: a diplomások munkanélkülisége, a pályakezdő diplomások munkaerőpiacon történő elhelyezkedésének nehezebbé és időben hosszabbá válása, a felsőfokú végzettség bérhozámanak időbeli csökkenése, a megszerzett végzettségnél alacsonyabb szintű állások betöltése, az alacsonyabb iskolai végzettségűekre gyakorolt kizorító hatás, a felsőoktatási intézményekbe tömegesen jelentkezők száma mint a munkanélküliség elől való menekülés.

A diplomások munkanélkülisége¹

A munkanélküliség kvantifikálásának több módszere alakult ki hazánkban. Az egyik esetben a Szociális és Munkaügyi Minisztérium „a munkaközvetítő irodákban történő személyes megjelenés alapján, teljeskörűen, a foglalkoztatási törvény előírásainak megfelelően méri. Változását közvetlenül és nagymértékben befolyásolja a munkanélküli-járadék és -támogatás feltételeinek, időtartamának és összegének szabályozása. A KSH reprezentatív, kérdőíves háztartás-statisztikai felvétellel, nemzetközi standard kritériumok alapján, a foglalkoztatottsággal együtt méri fel, illetve becsüli meg a munkanélküliséget. A kétféle, párhuzamos adatfelvétel céljai és módszerei eltérők, adataik különböznek egymástól. Mindkét mérési rendszer fontos információkat hordoz, együttes elemzésük különösen hasznos.” (TIMÁR 1997, 994.) A KSH által alkalmazott kétféle munkaerő-statisztikai rendszer eredményei között is eltérés tapasztalható, melynek szembeűnő jele a munkaerőmérleg felfelé, a munkaerő-felmérés lefelé torzítása (TIMÁR 1997).² Ugyanakkor a népszámlálás, illetve a mikrocenzus ILO-kritériumok alapján vizsgált munkanélkülisége az álláskeresőknél nagyobb létszámot mutat (HABLICSEK–KUTAS 2008).

1 Gondolategyységünkben a szakirodalmak többségéhez igazodva nem használjuk a munkakereső fogalmát.

2 Lásd az adatok közötti jelentős eltérést HABLICSEK–KUTAS 2008, 85.

A felsőfokú végzettségű munkanélküliek arányát az azonos képzettségű aktív keresők százalékában mérve – többségében a 2000. évi OECD, ILO (International Labour Organization, Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) és az egyes országok statisztikai kiadványaiban közölt adatok alapján – 20 ország közül hazánk az utolsó helyen áll. Ez azt jelenti, hogy igen kedvező a diplomások helyzete a vizsgált időpontban (LADÁNYI 2003). A 2001-es népszámlálási adatokat felhasználva Polónyi is arra a megállapításra jutott, hogy nemzetközi összehasonlításban a hazai diplomás-munkanélküliség a fejlett országok között a legalacsonyabb (POLÓNYI 2004).

Ha megvizsgáljuk a munkanélküliségre és az iskolai végzettségre vonatkozó adatokat és a témában készült kutatásokat, láthatjuk, hogy a munkanélküliek között valóban kisebb a diplomások aránya. Ugyanakkor nem is olyan régen az itt mutatkozó ráták növekvő mértéke³ miatt fókuszba került a diplomások munkanélkülisége, különösen a pályakezdőké, akik jelentősebb arányban képviseltetik magukat közöttük (LADÁNYI 2000). „Az azonban nem dönthető el, hogy a magasabb iskolai végzettségűek elhelyezkedési esélyeinek romlása a csökkenő ütemben növekvő GDP-vel összefüggő átmeneti jelenség-e (...), vagy pedig a képzettség munka kínálatának rugalmasabbá válásával, illetőleg a képzettség munkavállalók iránti kereslet csökkenésével vagy növekedésének a lelassulásával hozható-e összefüggésbe.” (GALASI 2004b, 4.)

A *foglalkoztatottság* oldaláról közelítve a magyar diplomások (s tegyük hozzá: az alacsonyabb iskolai végzettségűek) gazdasági aktivitása a fejlett országok között a legalacsonyabbak között található. A két megközelítést együtt vizsgálva Polónyi megállapította, hogy a magyar diplomások munkaerő-piaci részvétele a fejlett országok között viszonylag alacsony arányú. Ennek okairól azonban mélyrehatóbb kutatásokat kellene végezni, vizsgálva például, hogy mennyiben befolyásolja ezt a diplomások esetleges túlkínálata (Polónyi 2004). Polónyi későbbi munkájában már egyértelműen a diplomások kiszorító hatásának tulajdonította a megfigyelt jelenséget (POLÓNYI 2005). Falusné hasonló megállapításra jutott, ennek alátámasztására két olyan táblázatot ismertetett (FALUSNÉ 2001, 956., 958–261.), amelyekben megfigyelhető (1992-es, 1996-os, illetve 1998-as OECD-adatok alapján), hogy néhány országban (pl. Olaszország, Svájc) az egyetemi végzettségűek, illetve a nem egyetemi felsőfokú végzettségűek munkanélküliségi rátája elérte vagy meghaladta valamely más iskolai végzettségét (FALUSNÉ 2001).

Berde Éva a felsőoktatás munkaerő-piaci eredményességét, illetve eredménytelenségét célzó kutatásában (BERDE 2005) a regisztrált munkanélküliek rendszerváltás utáni idősorából (1991–2004) konstruált mutató segítségével elemezte a pályakezdő diplomások⁴ munkaerő-piaci helyzetét. A vizsgálat nem tárt fel arra utaló jelet, hogy a diplomások

3 2000 és 2002 között a 20–24, illetve 20–29 éves munkavállalók munkanélküliségi aránya növekedett. A főiskolai diplomával rendelkező 20–24 évesek rátája az 1999-es 3%-ról 7%-ra, az egyetemi végzettségűeké 3-ról 4%-ra emelkedett a KSH Munkaerő-felvétel adatai szerint (GALASI 2004b).

4 Az Állami Foglalkoztatási Szolgálat definíciója szerint pályakezdő diplomás az, aki a harmincadik életévét nem töltötte be, rendelkezik a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel, de a munkanélküli járadékra a diplomaszerezést követően még nem jogosult.

munkanélküliek regisztrálási hajlandósága eltért volna a nem diplomásokétól, ezért a nem pályakezdő munkanélküliek között a diplomások arányát viszonyította a pályakezdők hasonlóan képzett arányával. Az idősoros adatokat összevetve megállapította, hogy körülbelül 1995-ig a két arány közel hasonló ütemben változott. Ezt követően azonban a két arány különbsége fokozatosan nőtt, s 2004-re elérte a nyolc százalékpontot a pályakezdők javára. Vagyis a vizsgált időszakban a pályakezdő regisztrált munka nélküli főiskolai és egyetemi végzettségűek nagyobb arányban képviselték magukat, mint a nem pályakezdők a regisztráltak között, ami relatív munkaerő-piaci helyzetük romlására utal. A két felsőfokú végzettségű munkanélküli csoportot összehasonlítva a főiskolai diplomával rendelkezők rosszabb helyzete rajzolódott ki. Az eredményeket alátámasztotta a munkaerő-felmérés is, vagyis az adatok „a frissen szerzett diploma relatív értékének fokozatos csökkenésére utalnak” (BERDE 2005, 20.). Ugyanakkor a pályakezdőket és nem pályakezdőket összevetve megállapította, hogy „összességében a diplomások relatív munkaerő-piaci helyzete kevésbé romlott (...), mint a pályakezdőké. Ez arra utal, hogy a kezdeti »keresgélés« után a diplomások könnyebben találnak munkalehetőséget, illetve könnyebben tudják megőrizni foglalkoztatottságukat.” (20.)

A pályakezdő diplomás munkanélküliek szakmastruktúráját vizsgálva Berde a rendelkezésre álló 2004-es adatok alapján összehasonlította a pályakezdő regisztrált munkanélküliek által megcélzott elhelyezkedési szakterületet és a foglalkoztatott diplomások szakmastruktúráját. Eszerint 2004-ben az elhelyezkedni kívánó és a foglalkoztatott diplomások szakmai összetétele jelentősen eltért egymástól. Szakterületenként azonban jelentős különbségek adódtak. A vizsgált évben a „pedagógusi oklevelüket pedagógusként hasznosítani kívánó friss diplomás munkanélküliek aránya a regisztrált társaikon belül megegyezett a foglalkoztatott pedagógus diplomás foglalkoztatottak közötti részarányával” (99.). Hozzájuk hasonlóan alakult az informatikusok mutatója. Viszont az egészségügyi szakterületen alig találunk pályakezdő diplomásokat. A mérnöki foglalkozások hasonló módon képzett mutatója azonban 2,5-szeres arányt mutatott. Az adatok ennél mélyebb értelmezését a rendelkezésre álló statisztikai adatok nem tették lehetővé.⁵

Berde Éva megyénkénti bontásban is vizsgálta a diplomások arányát a regisztrált pályakezdők körében 1994 és 2004 között. Induló hipotézise szerint „minél nagyobb az adott megyéből a fiatalok felsőoktatási részvétele, annál nagyobb az adott megyében a pályakezdők munkanélkülisége. Hipotézisünk mögött egyrészt az állt, hogy hazánkban még mindig viszonylag alacsony a mobilitási hajlandóság. Másrészt pedig épp a munkanélküliségtől való félelem készteti a fiatalokat arra, hogy minél tovább maradjanak a felsőoktatásban, és így tegyenek szert olyan tudásra, amellyel a későbbiekben –akár másik lakóhelyre költözve– jobban tudjanak boldogulni.” (25.) Az eredmények azt mutatták, hogy a megnőtt felsőoktatási létszám rontja a diplomás fiatalok munkaerő-piaci helyzetét. „... minél nagyobb a megye egy lakosra jutó hallgatói létszáma, annál nagyobb a regisztrált pályakezdőkön belül a

5 A szerző szerint a szakterületek között jelentős lehet a regisztrálási hajlandóság különbsége.

diplomások aránya.” (27.) Ezt a hatást a legerősebbnek a hároméves késleltetésű hallgatói létszámnál találta. Ennek magyarázata lehet, hogy az adott év hallgatói átlagosan három év múlva jelennek meg a munkaerőpiacon.

Végül a GDP növekedését a gazdasági fejlődés jelzőszámaként használva, egy 1 évvel későbbi késleltető hatást is megállapított, e szerint a gazdaság „a következő évben már inkább kevésbé képzett új munkaerőt igényel, a pályakezdőkön belül a diplomások relatíve rosszabb helyzetbe kerülnek” (98.), vagyis a gazdasági növekedés egy szint után már nem javítja a friss diplomások relatív elhelyezkedési lehetőségeit, s szükségesek az alacsonyabb kvalifikációt igénylő szakmai végzettségek is. Az egy főre eső működő külföldi tőke esetében hasonló következtetésekre jutott: „minél nagyobb az egy főre jutó működő külföldi tőke a megyében, annál rosszabb a pályakezdő diplomások relatív helyzete.” (98.)

Galasi Péter és Varga Júlia szerint az 1994 és 2002 közötti időszakra vonatkozóan a magyar munkaerőpiacon a munkanélküliségi ráták tekintetében a *lassan növekvő foglalkoztatás* jellemző, melyet a GDP emelkedése, az időszak végén a megtorpanása, a növekvő felsőoktatási kibocsátás kísér oly módon, hogy a diplomások munkanélkülisége viszonylag alacsony, bár az időszak végére emelkedett. A szerzők között szinte egyöntetű az a nézet, mely szerint a magasabb iskolázottság nagyobb foglalkoztatási eséllyel jár együtt. Az alacsonyabb iskolai végzettségekhez képest a diploma relatív foglalkoztatási, illetve munkanélküliséggel szembeni „védettségi” előnye azonban lassabban, majd pedig dinamikusabban csökkent a vizsgálati időszakban (GALASI–VARGA 2005).

A közölt kutatási eredmények alapján tehát egyelőre nem látszik igazolódni a diplomás pályakezdők munkanélküliségének drasztikus változása, noha munkaerő-piaci helyzetük romlásának a nyomai fellelhetők. Ez azonban nem csak a magyar diplomás helyzet sajátossága: „Európa számos részén a munkanélküliség és a munkanélkülivé válás veszélye központi kérdés (...) Noha a munkanélküliségi ráták rendkívül sokfélék, a fiatalok között minden országban több a munkanélküli (általában kétszerese a teljes népességének), és sok országban a legtöbb fiatalnak legalább egyszer meg kell birkóznia a munkanélküliséggel.” (FURLONG 2003, 36.)

ÁTMENET AZ OKTATÁSBÓL A MUNKAERŐPIACRA

A pályakezdő diplomások munkaerőpiacon történő elhelyezkedésének nehezebbé és időben hosszabbá válása

„Átmeneten – a széles körben elterjedt fogalomhasználat szerint – a teljes idejű, nappali rendszerű képzésből a teljes idejű foglalkoztatásba történő átkerülést értik.” (TÓT 1999, 3.) Az OECD-szakértők úgy értelmezték, „mint azt az életkort, amelyben a fiatal valamiképpen már befejezte a munkás életére való felkészülését” (Mihály: Az oktatásból a munka világába...). „Minden országra jellemző egyrészt az oktatásból a munkába átvető tranzitperiódus hossza, másrészt ennek az útszakasznak a belső szakaszolása. (...) az utóbbi évtized történései e téren jelentős változást, azaz átlagosan kétévnnyi növekedést eredmé-

nyeztek (...). Nincs (...) ma még egységesen használt definíció; a mai kutatók három szempontból is közelíthetnek a témához. Van olyan szemlélet, amely az átmeneti időszak alatt egy korcsoport számára azt az első periódust érti, amelyben az adott populáció 75%-nál kisebb arányban van még benn az oktatásban, azaz nem dolgozik. Más számítások azt az átlagos életkori szakaszt sorolják ide, ami az oktatási rendszerből való első kilépéssel kezdődik. (Az Eurostat például ezen az alapon számol.) Egy harmadik álláspont szerint az átmenet a tankötelezettség megszűntével kezdődik.” (MIHÁLY i. m.)

Róbert Péter (RÓBERT 2002, 2004) tanulmányaiban az iskolából a munka világába való átmenetet vizsgálta a KSH 2000. évi életmód- és időmérleg-felvételének adatait használva. Aszerint, hogy a fiatalok – nem csak a diplomások – az 1960-as, az 1970-es, az 1980-as, az 1990-es években fejezték be nappali tagozaton az iskoláikat, illetve álltak munkába, négy kohorsz sajátosságait elemezte a pályakezdő foglalkozások megoszlásának, az egyes foglalkozási osztályokban való pályakezdés valószínűségének és az átmenet sajátosságainak időbeli változása szempontjából.

Az 1990-es évekre mindkét nem esetében megfigyelhető, hogy ritkábban fordult elő a felső vezető, felső szintű szakértelmiségi foglalkozásokba történő belépés, de a férfiak nőekkel szembeni kétszeres valószínűségű előnye megmaradt. Ugyanakkor az alsó szintű vezetők és értelmiségiek közé kerülés aránya a vizsgált időszakban folyamatosan növekedett „(...) tehát azt feltételezzük, hogy a pályakezdők életpályájuk során felfelé mozognak, s nem »ragadnak bele« az első, esetleg rosszabb állásukba” (RÓBERT 2004, 102.). A felsőfokú végzettség a felső vezetői, felső szintű értelmiségi állásokban történő pályakezdés valószínűségét növelte.

„Miközben a foglalkozásszerkezeti trend a »munkakategóriák« esetében 1983 és 2000 között időbeli csökkenést mutat (a gazdaság posztindusztriális jellege erősödik) (...) a kilencvenes években a férfiak közül nagyobb azok aránya, akik szakképzetlen munkásként kezdtek el dolgozni, mint a nyolcvanas években. Más jelei is vannak annak, hogy a kilencvenes évek besűkülte munkaerőpiacára arányaiban többen léptek be szakképzetlen foglalkozásokba – miközben a fiatal munkaerő képzetlenebb a korábbi generációknál.” (RÓBERT 2004, 101–102.) A közvetlen termelésirányító kategóriába való belépés aránya a férfiak esetében a nyolcvanas évtizedet követően, míg a nőknél folyamatosan csökkent. Az 1990-es években mindkét nem szakmunkás-végzettséget igénylő foglalkozásba is kisebb arányban lépett. „(...) a fiatalok a nyolcvanas évekhez képest szignifikánsan – a férfiak 33, a nők 54 százalékkal – nagyobb eséllyel álltak munkába egyszerű, magasabb képzettséget nem kívánó szolgáltatási foglalkozásokban. A férfiaknál lényeges változás az is, hogy 32 százalékkal csökkent a szakmunkásként és 17 százalékkal nőtt a segédmunkásként való pályakezdés valószínűsége. (...) A nők esetében szignifikánsan (20 százalékkal) csökkent annak az esélye is, hogy valaki alsó szintű értelmiségi vagy hivatalnoki állásban kezdjen dolgozni. Más foglalkozási kategóriák esetében a változás mértéke statisztikailag nem jelentős.” (RÓBERT 2004, 104.) A szakképzetlen fizikai foglalkozások az 1990-es években minden ötödik férfi és majd minden ötödik nő számára jelentettek pályakezdő állást. A mezőgazdasági fizikai foglalkozások esetében azonban megfigyelhető a folyamatos térvésztes, különösen a nők

esetében. Elsősorban a nők (szinte minden ötödiket érintve) számára kínáltak pályakezdési perspektívát ebben az időszakban a rutin szellemi (irodai) foglalkozások. A rutin szolgáltatási (kereskedelem, személyi szolgáltatás) foglalkozások mindkét nem pályakezdői esetében növekvő jelentőséget nyertek, miközben itt is a női nem képviselője a domináns. A rutin szolgáltatási foglalkozásokban történő elhelyezkedés a férfiak esetében szakközépiskolai és főiskolai végzettséggel, míg a nőknél a szakmunkás-képesítéssel volt a legvalószínűbb. Az „(...) 1990-es években már majd minden ötödik nő valamilyen alacsonyán kvalifikált szolgáltatási foglalkozásban kezdett dolgozni. A szolgáltatói szféra térnyerését tehát jól mutatják ezek az adatok, de azt is jelzik, hogy a munkaerőpiac nem feltétlen magasan iskolázott pályakezdőket vár növekvő mértékben ezen a téren.” (RÓBERT 2002, 223.) Iskolai végzettségtől függetlenül mutatkozott a munkaerőpiacra önfoglalkoztatóként való lépés. Az elmúlt évtizedben ennek nőtt a jelentősége, de elsősorban a nem mezőgazdasági, alkalmazott nélkül dolgozóknál. A magánszektorba történő belépés valószínűsége a férfiaknál 13, a nőknél 22%-kal nőtt a nyolcvanas évekhez képest, míg a közszférába való bejutás esélyei rosszabbodtak: az előbbieket esetében 50, az utóbbiaknál 36%-kal csökkent (RÓBERT 2002; 2004).

Elemelve az egyes kohorszba tartozók elhelyezkedését a nappali tagozatos tanulmányok befejezését követően, Róbert megállapította, hogy az 1950-es évekhez viszonyítva a legfiatalabb kohorszba tartozó férfiak és nők munkába állási valószínűsége kisebb, mint a megelőző kohorszokban (a nyolcvanas évekhez képest a férfiaknál körülbelül 11%-kal, a nőknél körülbelül 9,5%-kal). A magasabb iskolai végzettség azonban növelte a sikeres elhelyezkedést oly módon, hogy a férfiaknál általában a diploma, míg a nők esetében a főiskolai diploma nyújtott nagyobb előnyt. Ha viszont a fiatal a tanulmányai befejezése után, az álláskeresés idején ismét tanulmányokba fogott, akkor csökkent a munkaerőpiacra történő belépés valószínűsége, „annak ellenére, hogy a »nappali tagozaton tanul és dolgozik« státusz terjedőben van” (RÓBERT 2002, 227–228.). A nyolcvanas évekhez viszonyítva növekedett az álláskeresés *átlagos időtartama*. „Az álláskeresés időtartama és a munkába állás valószínűsége negatívan viszonyul egymáshoz. Ha valaki az iskolából kilépve 1–2 éven belül nem kezdett dolgozni, akkor ezt az idő múlásával egyre kevésbé tudta megtenni. A nőkre ez különösen igaz. A három periódusra külön-külön elvégzett elemzés pedig azt mutatja, hogy ez a kapcsolat az 1990-es években (s ott is a nőknél) a legerősebb.” (RÓBERT 2002, 228.)

Az átmenet további megfigyelt sajátossága a korábbiaknál jelentősebb *fluktuáció*, az atipikus foglalkoztatási formák terjedése, a tanulási és a munkatevékenység összefonódása. A megelőző évtizedhez képest a kilencvenes évek első foglalkozása jellemzőbben átmenetinek tűnik: „A szocializmus utolsó évtizedében mindkét nembeli pályakezdők abszolút többsége (60 százalék körül) két évnél hosszabb ideig kitartott első választása mellett. Ez az arány az 1990-es évekre 40 százalék körülire csökkent. Mindkét nem esetében több mint kétszeresére nőtt azok aránya, akik hat hónap után már túl vannak első foglalkozásukon. A kilencvenes években átlagban a pályakezdők majd egyötöde hat hónapot sem töltött első állásában, egy további 20 százalék 6–12 hónapon belül, még egy további 20 százalék pedig 12–24 hónapon belül hagyta ott első munkahelyét.” (RÓBERT 2004, 102.) A Központi

Statistikai Hivatal 2006. IV. negyedévében, a 15–29 éves fiatalok munkaerő-piaci jellemzőit vizsgáló kiegészítő adatfelvétele alapján szoros kapcsolat mutatható ki az egyes iskolai végzettségek és a munkahelyek száma között. A „(...) 8 általánosan alacsonyabb végzettségű foglalkoztatottak mindössze 12,7%-a dolgozott első munkahelyén, és 41,5%-ának már több mint három helyen volt munkatapasztalata. A felsőfokú végzettségűek esetében a helyzet fordított. Esetükben 57,2% dolgozik az első munkahelyen, és csak minden harmincadiknak van háromnál több munkahelyről tapasztalata.” (VÁRADI 2007, 26.)

A gazdaság globalizálódásával és a nyugat-európai országok tartósan magasnak tartott munkanélküliségével kapcsolatban már az 1980-as években megkezdődött a keresőtevékenység formáinak vizsgálata. Ezekben megfigyelték az ún. *atipikus munkaviszony* (részidejű munka, határozott idejű szerződéssel való foglalkoztatás, idénymunka, munkaerő-kölcsönzés, minimálbérrel történő alkalmazás, távmunka) növekvő mértékű terjedését. Részben hatásukra jelentek meg olyan vészjósló változást sejtető kijelentések, mint „a normál munkaviszony krízise” vagy mint „a normál munkaviszony eróziója” (STELLUNGNAHME 1999, 11.), normál munkaviszony alatt értve a határozatlan idejű kinevezéssel társuló teljes munkaidős foglalkoztatást. Meg kell azonban jegyezni, hogy napjainkban sokan éppen ezeket a formákat tartják alkalmasnak az egyének és a szervezetek változásokhoz való rugalmasabb alkalmazkodására.

A tanulmányokból a munka világába való átmenetet az 1990-es évektől kezdődően egyre inkább a *munkaerő-piaci életpálya* és a *tanulás összefonódása* jellemzi. Ennek egyik jellemző módja a nappali tagozatos hallgatók rendszeresen, rész- vagy teljes munkaidőben végzett keresőtevékenysége (MIHÁLY 2006; RÓBERT 2002). A munkaerő-piaci siker értékelésekor nem hagyható figyelmen kívül a tanulmányok alatti keresőtevékenység, hiszen az adott személy „nem feltétlenül pályakezdő abban az értelemben, ahogyan a nappali tanulmányai alatt fizetett munkát nem végzők annak tekinthetők. A tanulmányok ideje alatt végzett munka révén a fiatal munkatapasztalatokra tesz szert, esetleg egyes munkáltatókkal szorosabb és tartós kapcsolatba kerül, a munkáltatónak módja van arra, hogy helytálló információkat szerezzen tudásáról, képességeiről, motiváltságáról stb. Röviden: lehetséges, hogy a diploma megszerzésekor a szóban forgó fiatal már nem számít (teljesen) kezdőnek, és ez befolyásolja mind javadalmazását, mind elhelyezkedési lehetőségeit.” (GALASI-TIMÁR-VARGA 2001a, 26.) Galasi Péter, Timár János és Varga Júlia nemzetközi tapasztalatokra hivatkozva fogalmazta meg, hogy „a fiatalok életpályájának nagyjából az első tíz esztendeje tekinthető a munka világába való átmenet részének” (GALASI-TIMÁR-VARGA 2001b, 75.). Az átmenet időszakának fő jellemzői közé tartozik, hogy a munkaerő-piaci életpálya megkezdése a fiatalok jelentős részénél már a tanulmányok befejezése előtt megkezdődik.⁶ Ez azt jelenti, hogy a tanulás és a munka egymástól élesen már nem válik szét. Velejáró jelenség az iskolai út munkavégzés miatti megszakítása, ami növeli az adott iskolafok elvégzésének idejét. Ugyanakkor növekszik a munka melletti tanulásnak és mindezekkel együtt az élethosszig

⁶ Egyes nyugati országokban a 15–29 éves, iskolába járók 15–26%-a volt foglalkoztatott 1998-ban (GALASI-TIMÁR-VARGA 2001b).

tartó tanulásnak a jelentősége. „Az átmenet időszakát ezért nem elsősorban az azonnali munkaerő-piaci elhelyezkedés, illetve a képzettségnek az alapképzésből való kikerülés után megfigyelhető munkaerő-piaci hasznosulása, hanem az életpályán megfigyelt illeszkedés, illetve hasznosulás alapján kell megítélni. Másképpen: az átmenet időszakának sikeressége azon mérhető le, milyen mértékben készíti fel az oktatás az egyéneket az élethosszig tartó tanulásra és beilleszkedésre. A megfelelő munkaerő-piaci beilleszkedés nem azonosítható a képzettségnek (alapképzési szaknak) megfelelő foglalkozás tartós gyakorlásával.” (GALASI-TIMÁR-VARGA 2001b, 75–76.)

„Összességében az iskolából a munkaerőpiacra való átmenet itt vizsgált néhány aspektusa is megerősítette, hogy a folyamat bizonytalanabbá és kockázatosabbá vált a rendszerváltás után pályakezdő fiatalok számára. Ugyanakkor a bizonytalanság és a kockázatok 'eloszlása' távolról sem egyenletes vagy véletlenszerű, hanem határozottan strukturált olyan hagyományos szociológiai változók mentén, mint az iskolázottság, amely mögött – számos itt nem részletezett kutatásból tudjuk – jelentős a társadalmi osztály szerinti meghatározottság.” (RÓBERT 2002, 231.) Az átmenet meghosszabbodása nem csak a frissen diplomázottakat érinti, azaz nem írható egyértelműen a megnövekedett diplomáskibocsátás számlájára. Furlong tanulmánya szerint Nyugat-Európában is megfigyelhető jelenségről van szó. A munkaerőpiacra belépők átlagéletkora növekszik (az EU-ban 1987 és 1995 között 18-ról 20-ra), fokozódik a munkavállalás bizonytalansága. Utóbbi tünete, hogy a fiatalok egyre nagyobb arányban vállalnak részidős állást, növekszik a határozott idejű szerződéssel foglalkoztatottak aránya, gyakoribbá válik az önfoglalkoztatás, a fluktuáció. Meglátása szerint is bizonytalanság és kockázat jellemzi a posztkommunista országok munkaerőpiacát. A kommunizmusban a fiatalok strukturált, kiszámítható utakon léptek be a munkaerőpiacra, a rendszerváltást követően azonban hirtelen megváltozott a környezet: „A munkaerőpiacra vezető utak, amelyeket a legtöbben követtek volna, egyszerűen eltűntek.” (FURLONG 2003, 36.)

A felsőfokú végzettség bérhozámanak időbeli csökkenése

A felsőoktatás munkaerőpiacra való kapcsolatát vizsgáló kutatások a közgazdaságtanhoz kapcsolódó neoklasszikus munkaerőpiac-elemzés paradigmájához, ezen belül is az emberitőke-modellekhez tartoznak. Kiindulási pontjuk az a munkaerő-piaci modell, amelynek két oldalán a különféle tudással rendelkező munkavállalók (kínálati oldal) és az eltérő munkahelyi követelményekkel rendelkező munkahelyeket biztosító munkaadók (keresleti oldal) állnak. A piacon a bérek töltik be az árjelzés szerepét oly módon, hogy befolyásolják a kínálati oldalon lévők munkavállalási, a keresleti oldalon a költségeiket minimalizálni kívánó munkaadók kiválasztási, alkalmazási döntéseit (olyan munkavállalókat alkalmaznak, akiknek a termelékenysége legalább a bérköltségeket megtéríti). Heterogén munkáltatókat és munkavállalókat feltételezve, a relatív termelékenység, illetve a relatív bér a meghatározó, amely időben változik: ha a (relatív) kereslet növekszik, akkor a (relatív) bér nő, illetve ha a kínálat növekszik, akkor a (relatív) bér csökken. Ugyanakkor a munkáltatók a magasabb

termelékenységű munkavállalókat, valamint a kevésbé rugalmas kínálatú munkavállalók csoportjait magasabb bérrel kompenzálják. Ezt a modellt kiegészítve a beruházás elemével, a munkavállalók számára a megfelelő tudás megszerzése olyan időigényes folyamat, amely együtt jár az iskolázási döntés beruházási kérdéseivel. A beruházási költségek növekedése, a haszon csökkenése a modell szerint kisebb mértékű beruházásra ösztönzi az egyéneket (GALASI–VARGA 2005).

„Ha a felsőfokú végzettségűek kereslete, illetve a kereslet és a kínálat viszonya nagyjából változatlan, és a munkaerőpiacra továbbra is a felsőfokú végzettségűek viszonylag magas bérelőnye jellemző, akkor pályakezdő foglalkoztatottaink esetében viszonylag dinamikus reálkereset-emelkedést várunk. Ha a jelentős méretű felsőfokú oktatási kibocsátás hatására a felsőfokú végzettségűek kínálata megnövekszik, a kereslet viszont nem vagy nem dinamikusan emelkedik, akkor akár csökkenő reálkereseteket is láthatunk.” (GALASI–NAGY–VARGA 2004, 29.)

A teljes munkaidőben foglalkoztatottak évenkénti reprezentatív mintáit magába foglaló bértarifa-felvételek adataira alapozott kutatásában Kertesi Gábor és Köllő János a rendszerváltás utáni ún. átmeneti, 1992-től 1999-ig tartó időszakot két szakaszra bontotta a kutatásukban kirajzolódott sajátosságok alapján (lásd részletesen KERTESI–KÖLLŐ 2001, 37.). Az első szakaszban rendkívüli mértékben visszaesett az iskolázatlan munkaerő iránti kereslet, miközben a relatív bérük is gyors ütemben süllyedt. De a képzettebbek iránti kereslet is csökkent romló reálbér kíséretében. A második, kilencvenes évek közepétől kezdődő szakaszban romlott az idősebb és iskolázottabb munkavállalók fiatalabbakhoz viszonyított helyzete. 1992–1999 között olyan mértékben, hogy az időszak végére az nem különbözött a képzetlen munkaerőnek tulajdonított bérhozamtól. A fiatalabb iskolázottak kereseti hozama ugyanakkor nőtt. A szerzőpáros nagyobb vállalatokra alkalmazott számításai szerint e folyamatok már nem az időszak első szakaszát jellemző munkahelyrombolás kizárólagos következményei, hanem az új technológiák és munkafajták térhódításáé. A legfiatalabb diplomás korosztályokat az idősebbekhez viszonyítva megállapítható, hogy a 0–5 évnyi munkaerő-piaci tapasztalattal rendelkezők 1992 és 1994 közötti bérhozam-emelkedése 5–8%-kal meghaladta a 6–10 éves tapasztalattal rendelkezők hozamainak növekedését. Utóbbiak azonban 1999-re elérték az előbbieket. A 6–10 éves munkaerő-piaci tapasztalattal rendelkező diplomások a tanulmányaikat alapvetően már a rendszerváltás utáni években fejezték be. Az 1989 és 1999 közötti időszakban egyedül ennél a kohorsznál mutatták ki a munkaerő-piaci tapasztalat hozamának növekedését, ami arra utal, hogy az 1970-es, 1980-as években megszerzett felsőfokú végzettséghez viszonyítva más a megszerzett tudás minősége (KERTESI–KÖLLŐ 2001).

Kézdi Gábor (KÉZDI 2004) szintén bértarifa-felvételi adatokon az iskolázottság keresetekre gyakorolt hatásának változását elemezte az 1998-tól 2002-ig terjedő időszakban. A tanulmány következtetése szerint hazánkban jelentősen nőtt az iskolai végzettség hozama (a legintenzívebben az előző évtized második felében), különösen a felsőfokú végzettségé. A növekedés intenzitását tekintve megállapította, hogy a fiatalabb korosztályoknál az átlagosnál gyorsabban emelkedtek a hozamok.

Galasi Péter ugyancsak a bértarifa-felvételre alapozott adatokra támaszkodva vizsgálta 1994–2002 között a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokat betöltő diplomások arányának időbeli alakulását. Elemezte többek között a felsőfokú foglalkozások⁷ bérprémiumának időbeli változását. „A felsőfokú végzettségűeknek az 1994. évi átlagnál magasabb bérprémiumot biztosító foglalkozások aránya 1997 és 2002 között mintegy két és fél szerezésre, 12%-ról 31%-ra nőtt.” (GALASI 2004b, 11.) A vizsgált foglalkozások bérprémiuma az 1994-es induló 55%-ról 1998-ig (73%) folyamatosan nőtt, ezt követően azonban 2002-ig csökkent, s körülbelül az 1997-es szintet érte el, de még így is meghaladta a 60%-ot. Galasi a stagnáló foglalkoztatás mellett a felsőfokú végzettség nagyarányú növekedésével megjelenő, a diplomák leértékelődésére vonatkozó feltételezések cáfolataként megfogalmazta, hogy a „megnövekedett felsőoktatási kibocsátás mellett a felsőfokú végzettségűek egyre nagyobb arányban helyezkedtek olyan foglalkozásokban, amelyekben a felsőfokú végzettség bérhozama rendkívül magas” (GALASI 2004b, 12.).

Nemzetközi összehasonlításban a hazai bérstruktúra jelentős eltérést mutat. Polónyi (2005) ennek szemléltetésére említette, hogy a 25–64 éves főiskolai és egyetemi végzettségűek keresete 2001-ben több mint kétszerese a középfokú végzettségűekének, miközben az OECD-országokban a kereseti különbség a két iskolai végzettség között 7–50% között szóródik. Feltételezése szerint az eltérő bérfejlődés nem a termelékenység és a munkabérszoros kapcsolatából következik, vagyis nem vonható le az a következtetés, hogy a hazai diplomások termelékenysége nőtt meg kiemelkedően. Inkább a „bérfelzárkózási aszimmetriából” következik. „Ez alatt azt értjük, hogy az átlagos termelékenység növekedésénél gyorsabban növekszik a diplomások bére, s lassabban az alacsonyabb végzettségűek bére. Ennek okai között olyan tényezők játszanak alapvető szerepet, mint a diplomások (és azon belül a vezető menedzserek, vezető államigazgatási alkalmazottak, országgyűlési képviselők stb.) magasabb érdekérvényesítő képessége, illetve az alacsonyabb végzettségűek alacsonyabb védettsége (a termelékenység növekedésétől messze elmaradó minimálbér-növekedés)” (19.), „valamint a fejlett országok magas bérszintjének a hazai multinacionális vállalatok által közvetített demonstrációs hatása és a fejlett országok munkaerőpiacainak szívó ereje. (...) Mindezek a hatások a munkaerőpiac egyensúlyi viszonyai által befolyásolt módon addig érvényesülnek, amíg Magyarország és a fejlettebb országok közötti különbség nagyjából kiegyenlítődik.” (POLÓNYI–TIMÁR 2004, 1068.)

A kutatási eredmények tehát nem igazolták a diplomások bérelőnyének drasztikus csökkenését, sőt Polónyi vizsgálatából az is kiderült, hogy nemzetközi összehasonlításban a bérelőnyük messze meghaladta a nemzetközi átlagot.

7 Felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásoknak azokat tekintette, amelyekben „a munkáltatók a felsőfokú végzettségű munkavállalóknak legalább 44%-kal magasabb bért fizetnek, mint az ugyanebben a foglalkozásban dolgozó középfokú végzettségű munkavállalóknak” (GALASI 2004b, 1.).

A megszerzett végzettségnél alacsonyabb szintű állások betöltése

A külföldi szakirodalomban domináns megközelítési mód a túl/alulképzés bérhozamának, illetve e jelenség előfordulási gyakoriságának a vizsgálata.⁸ Az alkalmazott „túl/alulképzés modelljeinek legfontosabb feltevése, hogy a munkahely/munkavállaló iskolai végzettségben mért illeszkedése befolyásolja a bérhozamokat. Ha a munkavállaló iskolai végzettsége megfelel a munkáltató által definiált, iskolázottságban mért munkahelyi követelményeknek, akkor adott iskolai végzettség hozadéka magasabb lesz, mint akkor, ha nem felel meg, mert a jobb illeszkedés a munkavállaló képességeinek (skills) hatékonyabb kihasználását teszi lehetővé. E feltevés empirikusan is tesztelhető legfontosabb következménye, hogy az iskolai végzettség a munkahelyi követelmények által meghatározott illeszkedés függvényében eltérő bérhozamú elemekre bontható. A sztenderd emberi tőke modellekkel szemben e megközelítés említésre méltó jellegzetessége, hogy adott egyén iskolai végzettségének adott időpontban mért bérhozama munkahelyfüggő, azaz munkahely-változtatás révén változtatható.” (GALASI 2004a, 4.)

Galasi 1994–2002 között az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) bértarifa-felvételeinek segítségével három szempontból elemezte a témát a fenti megközelítésben. Elsőként a szükséges és a megfigyelt iskolázottságnak, másodikként a diplomás kínálat szerkezetének, végül a diplomás végzettség három lehetséges állapota (túlképzett, alulképzett, épp megfelelően képzett) bérhozamának időbeli alakulását vizsgálta. Megállapította, hogy 1997-ig az átlagos szükséges iskolai végzettség csökkent. Az átlagban megfigyelt iskolai végzettség ugyanakkor lényegében változatlan volt, „ami arra utal, hogy 1994 és 1997 között rugalmatlan kínálat mellett a munkáltatók kénytelenek lejjebb szállítani a munkahelyi követelményeket – a megfigyelt iskolai végzettség minden évben lényegesen alacsonyabb, mint a szükséges végzettség” (GALASI 2004a, 15.). 1997-től kezdődően, „jelezve a munkahelyi követelmények újradefiniálását, valamint a kínálat rugalmasabbá válását” (15.), mindkét érték növekedett. Galasi azt tekintette felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásnak, „amelyben a munkáltatók a felsőfokú végzettségű munkavállalóknak legalább 44%-kal magasabb bért fizetnek, mint az ugyanebben a foglalkozásban dolgozó középfokú végzettségű munkavállalóknak” (GALASI 2004b, 1.). Az így definiált felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokat tekintve az előbbiekkal egybecsengő eredményre jutott: a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásokban a diplomások aránya az időszak elején (1994-től 1997-ig) csökkent (25%-ról 20%-ra), ezt követően 2000-ig mintegy háromszorosára nőtt. 2001-ben kisebb csökkenés után 78%-os értéket vett fel (GALASI 2004b).

A megfigyelt átlagos iskolai végzettség növekedési üteme gyorsabb, mint az átlagos szükséges iskolai végzettségé. A kettő közötti különbség a vizsgálati időszak végén már elenyésző. „Ezzel párhuzamosan a rossz illeszkedés (mismatch) jellege is megváltozik, az alulképzettek aránya az egész időszakban csökken, a túlképzetteké nő, az utóbbi értéke

⁸ Más megközelítések a túl/alulképzés és a termelékenység, a vállalaton belüli karrier, az iskolában megszerzett tudás összefüggéseivel, valamint a túl/alulképzés jelenségének rövid vagy hosszú távú voltával foglalkoznak (GALASI 2004a).

az időszak végpontjában már valamelyest meghaladja az előbbiét.” (GALASI 2004a, 17.) A túlképzett diplomás munkavállalók aránya a vizsgálati időszak végére a kezdeti 11%-ról 24%-ra nőtt (GALASI 2004a).

A többlet-, a hiányzó, illetve az éppen szükséges iskolázottság bérhozáma vonatkozóan az eredmények azt mutatták, hogy 1992–2002 között az iskolai végzettség bérhozáma és a munkahelyi illeszkedése között összefüggés van: „1. adott iskolai végzettség mellett (többnyire) az éppen szükséges iskolai végzettségű munkavállalók keresete a legmagasabb, 2. a túlképzett munkavállalók keresete (többnyire) alacsonyabb, mint az ugyanolyan iskolai végzettségű, de az iskolai végzettségüknek éppen megfelelő munkahelyen dolgozó munkavállalóké, ugyanakkor magasabb, mint a hasonló munkakörökben dolgozó, a munkakör követelményeinek éppen megfelelő, tehát náluk alacsonyabb iskolai végzettségű munkavállalóké, 3. az alulképzett munkavállalók keresete alacsonyabb, mint a hasonló munkakörökben dolgozó, a munkakör ellátásához éppen szükséges (magasabb) iskolai végzettséggel rendelkező munkavállalók, de magasabb, mint az azonos iskolai végzettségű, az iskolai végzettségüknek éppen megfelelő munkakörökben dolgozó munkavállalóké.” (GALASI 2004a, 1.) A többletosztályok bérhozáma is változott a vizsgálati időszakban: 1999-ig növekedett vagy stagnált, majd ezt követően 2002-ig kismértékben csökkent.

„Megállapítható továbbá, hogy az a hipotézis, amely a felsőoktatás létszámának lényegében stagnáló foglalkoztatási szint mellett végbement igen gyors növekedése alapján a felsőfokú végzettség leértékelődését, a felsőfokú végzettségbe fektetett erőforrások elpazarlását, illetve a felsőfokú végzettségűeknek felsőfokú végzettséget nem igénylő munkakörökben történő növekvő és várhatóan tömeges alkalmazását jelzi előre, adatainkkal nem igazolható. Ennek éppen az ellenkezőjét látjuk: megnövekedett felsőoktatási kibocsátás mellett a felsőfokú végzettségűek egyre nagyobb arányban helyezkedtek el olyan foglalkozásokban, amelyekben a felsőfokú végzettség bérhozáma rendkívül magas.” (GALASI 2004b, 12.)

Ugyancsak a vertikális foglalkoztatási kongruencia feltárására példa az 1994–2002 közötti időszakra vonatkozó, az ÁFSZ bértarifa-felvétel adatain alapuló vizsgálat, amely a statisztikában a felsőfokú végzettségűek besorolására használatos foglalkozási csoportokba kerülés és az iskolai végzettség kapcsolatát vizsgálta. A törvényhozók, igazgatási, érdekképviseleti és gazdasági vezetők, önfoglalkoztatók esetében minden évben a felsőfokú végzettségűek bekerülési valószínűsége volt a legnagyobb. Őket követték a középiskolát és a szakmunkásképzőt végzettek. A bekerülési valószínűség az időszak utolsó éveiben csökkent, illetve stagnált. A felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő foglalkozások (nem vezető beosztású, de diplomás szakismereteket igénylő tevékenységeket folytatók) csoportjába kerülés valószínűsége közel hasonlóan alakult. Az egyéb, felsőfokú vagy középfokú képzettséget igénylő foglalkozások esetében a diplomás bekerülési esély az időszak végén jelentősen megnőtt. A középiskolai végzettség esetében szembeűnő, hogy az előbbi foglalkozási csoportokkal szemben lényegesen kisebbek a felsőfokú végzettség esélyeihez viszonyított különbségek. Az irodai és ügyviteli (ügyfélforgalmi) jellegű foglalkozásokban – a 2001–2002 közötti időszaktól eltekintve – a középiskolával rendelkezők esélyei nagyobbak

voltak, mint a diplomásokéi. A szolgáltatási jellegű, a mezőgazdasági és erdőgazdasági, az ipari és építőipari, valamint a gépkezelő, összeszerelő, járművezető foglalkozásokat tömörítő csoportban a szakmunkásképzőt, majd a középiskolát s végül a felsőfokot végzett munkavállalók bekerülési esélye következett a bekerülés valószínűsége szerinti sorrendben (GALASI-VARGA 2005).

„2001-ről 2002-re mindhárom iskolázottsági csoport esélyei ugrásszerűen emelkednek, mégpedig olyan módon, hogy a magasabb iskolázottságúak bekerülési valószínűsége gyorsabban nő, ezért az egyes iskolai végzettségek valószínűségei igen közel kerülnek egymáshoz.” (GALASI-VARGA 2005, 25.)⁹ Az utolsó elemzett évben (2002) megfigyelhető jelentősebb változások okait tekintve Galasi szerint lehet, hogy csak átmeneti jelenségről van szó, amit a GDP növekedése és a felsőfokú végzettségűek kínálata magyaráz. Lehetségesnek tartotta azt is, hogy „tartós tendencia kezdetét látjuk, ami a magasabb iskolai végzettségűek foglalkozások közötti megváltozott relokációs mintáit mutatja. Ha ez így van, akkor egy olyan változás kezdetét látjuk, ami nemcsak a munkahelyek termelékenységi követelményeinek a munkáltatók által elvégzett újradefiniálásával (korábban alacsonyabb termelékenységű munkahelyek magasabb termelékenységet követelnek meg), hanem az iskolázottsági fokozatokhoz tartozó kínálat átlagos termelékenységének mérséklődésével is összefér. Magyarán, egy olyan tendenciával, hogy rögzített munkahelyi követelmények mellett a munkáltatók azért definiálják újra a munkahelyek ellátásához szükséges iskolai végzettséget, mert az adott iskolázottsághoz tartozó termelékenység romlik.” (GALASI-VARGA 2005, 26.) Az utóbbi feltételezés visszavezethető arra, hogy a felsőoktatásba egyre több, a korábbiakhoz képest gyengébb képességű fiatal jut (GALASI-VARGA 2005).

Az eredmények értékeléséhez vissza kell utalni az illeszkedés problematikájának időbeli dimenziójára is. „A túlképzés minden munkaerőpiac működésének normális kísérőjelensége. Az a tény pedig, hogy a pályakezdekők körében magas a túlképzettek aránya, önmagában nem ad okot aggodalomra, mert ők mindannyian életpályájuk elején vannak, amikor a foglalkozás és iskolai végzettség illeszkedésének természetes kísérőjelensége lehet a túlképzettség. A probléma akkor válhat munkaerő-piaci szempontból súlyossá, ha az életpályán előre haladva a túlképzettség nem csökken, illetve ha a különböző időpontokban a munkaerőpiacra lépő kohorszoknál azt figyeljük meg, hogy a későbbi kohorszokban a túlképzettség mértéke növekszik.” (GALASI-NAGY-VARGA 2004, 18–19.)

⁹ Vö. Rimler Judit (RIMLER 2004) tanulmányával, aki az 1980-as, 1990-es és 2001-es népszámlálási adatok alapján a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (FEOR) segítségével vizsgálta a foglalkozások és az iskolai végzettségek kapcsolatát. Egyik fő megállapítása: „Az alacsonyabb végzettségűek, a nyolc osztályt vagy kevesebbet végzők részaránya minden csoportban komoly mértékben csökkent. A közepes végzettségűek részaránya – az önálló szakértők és segítőik csoportjait kivéve és a törvényhozók és vezetők csoporttól eltekintve – mindenütt jelentősen nőtt. A felsőfokú végzettséggel rendelkező száma az első három csoportban [törvényhozók, igazgatási, gazdasági vezetők; felsőfokú képzettség önálló alkalmazását igénylő; egyéb, felső- vagy középfokú végzettséget igénylő foglalkozásúak], tehát a legtöbb iskolaévet teljesítőknél erőteljesen nőtt, de a többi csoportban is emelkedett.” (RIMLER 2004, 1175.)

Galasi és Varga megállapításai arra utalnak, hogy a munkaerőpiac a vizsgált foglalkozási csoportokban 2002-re kimondottan (átmeneti jelenségként vagy sem, frissebb adatok hiányában nem tudható) a magasabb iskolai végzettség preferenciáját mutatta. Összességében a fenti eredmények nem igazolták a túlképzettséggel kapcsolatos félelmeket sem, noha a vertikális és horizontális inkongruencia létezése tény.

Az alacsonyabb iskolai végzettségűekre gyakorolt kizorító hatás

Polónyi 2001-es európai OECD- és magyar gazdasági aktivitási adatokat vizsgált. A felsőfokú végzettségűek magasabb gazdasági aktivitása, kisebb munkanélküliségi aránya alapján arra a következtetésre jutott, hogy ez „(...) elég egyértelműen a túlképzésre utal. A nemzetközi átlagnál egyébként is alacsonyabb hazai foglalkoztatottság az iskolázottság csökkenésével még inkább csökken. Ez alátámasztja azt a nézetünket, hogy a diplomások számának növekedése az alacsonyabb végzettségűeket kizorítja a foglalkoztatásból.” (POLÓNYI 2005. 21.)

Kertesi Gábor és Köllő János 1995–2004 között az ÁFSZ bértarifa-felvételére és a KSH munkaerő-felvétel koréves vagy korcsoportos és foglalkozási bontású adatbázisára alapozva elemezte a túlképzés tüneteit: a pályakezdő diplomások érettségizetteket kizorító és a relatív bérekre¹⁰ gyakorolt hatása szempontjából. A Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerének (FEOR) kódjai segítségével diplomás végzettséget igénylő foglalkozáscsoportokat képeztek (előregedő, stabil korösszetételű, fiatalodó diplomás foglalkozások, illetve ügyviteli-irodai foglalkozások). Az elemzett időszakra vonatkozóan megállapították, hogy „a diplomás foglalkozások csaknem teljesen megteltek diplomás végzettségű foglalkoztatottakkal” (KERTESI-KÖLLŐ 2005, 19.). Az orvosi, általános iskolai intézeti oktatói foglalkozások által alkotott ún. előregedő diplomás foglalkozások már szinte teljes mértékben diplomásokat takartak. A változatlan vagy fiatalodó diplomás foglalkozásokban (pl. mérnöki, számítástechnikai, gazdasági, pénzügyi, jogi) körülbelül 90%-kal képviseltették magukat. Ezekből a foglalkozási csoportokból mintegy 10–12%-ra tehető a kiszoruló érettségizettek száma, miközben az időszakot növekvő gazdaság és bővülő foglalkoztatás jellemezte.¹¹

Az 1995. évet követő nyolc évben a munkaerőpiac 330 ezer új, teljes munkaidős alkalmazotti álláshellyel bővült. Ennek hatását az érettségizettek, a diplomások foglalkoztatására, illetve bérére Kertesi és Köllő több szempontból vizsgálta. „A foglalkoztatási arányok idősorainak meglepő stabilitása nem támasztja alá azt a közkeletű hiedelmet, hogy a felsőoktatási expanzió és a fiatal diplomások rohamos beáramlása bizonyos diplomás vagy irodai

¹⁰ Az adott csoport átlagos kereseti színvonalát az országos átlagkereset százalékában megadva.

¹¹ Ezzel kapcsolatban érdekes Rimler Juditnak az 1980-as, 1990-es és 2001-es népszámlálási adatokat a FEOR-kódok és iskolai osztályok segítségével elemző tanulmányában szereplő megjegyzés: „(...) az iskolai végzettség szintje kivétel nélkül minden foglalkozásnál és ágazatban emelkedett (...) És ami még érdekesebb, e mellett az általános emelkedés mellett a különbségek az egyes foglalkozási főksoportok és csoportok között csökkentek, ami azt jelenti, hogy az eleve alacsonyabb végzettséggel rendelkezőknél az iskolai végzettség gyorsabban nőtt, mint a magasabb végzettségűeknél.” (RIMLER 2004, 1181.)

foglalkozásokba aláásná bármely foglalkozási vagy iskolázottsági csoport álláshoz jutási esélyeit. Sem a fiatal, sem az idős diplomások, sem pedig az érettségizettek foglalkoztatási arányai nem változtak számottevően az 1995 és 2003 közötti időszak egészében, jóllehet a fiatal diplomások részaránya és abszolút száma (...) jelentősen megugrott az utóbbi évtizedben.” (KERTESI-KÖLLŐ 2005, 21.) A megállapítás igazságtartalmát a másik oldalról is megvizsgálták. Eszerint elvileg lehetséges, hogy szinte változatlan foglalkoztatás mellett az álláskereső foglalkoztatási esélyei rosszabbodtak a folyamatos frissdiplomás-beáramlás miatt. A vizsgált adatsorok ezt az eshetőséget kizárták. „A foglalkozás- és iskolaivégzettség-specifikus munkanélküliségi ráták időbeli alakulása éppenséggel a fiatal diplomások gyors beáramlása által leginkább érintett foglalkozásokban dolgozó érettségizettek és diplomások helyzetének – legyenek akár fiatalok, akár idősebbek az utóbbiak – a javulásáról győz meg bennünket. Különösen szembeötlő ez az ügyviteli-irodai foglalkozásokban, ahol a diplomások (mindenekelőtt a fiatal diplomások) beáramlása komoly mértékben szorított ki érettségizetteket az adott foglalkozás állásaiból. Ebből azonban mégsem következett, hogy e foglalkozások érettségizett képviselőinek fokozott mértékű munkanélküliséggel kellene szembenéznük. Az előregedő és a változatlan korösszetételű diplomás foglalkozásokban nem ilyen egyértelmű a kép, de ott is kizárhatjuk azt az eshetőséget, hogy a piacra rázúduló fiatal diplomás tömeg lerontotta volna az állást keresők állásba kerülési esélyeit.” (KERTESI-KÖLLŐ 2005, 23–24.) A végkövetkeztetés alapján tehát dokumentálható a diplomások érettségizetteket kiszorító hatása a diplomás foglalkozásokból, de ezt nem kíséri az érettségizettek romló foglalkoztatási helyzete.

A friss diplomások felsőoktatásból történő nagyarányú kiáramlása az előregedő diplomás foglalkozások diplomásainak bérére nem gyakorolt hatást. A változatlan korösszetételű foglalkozásokban az elemzett időintervallumban végig emelkedtek a keresetek. A fiatalodó diplomások csoportban 1995–2000 között rendkívüli relatív bérnövekedést figyeltek meg, amelynek az üteme a második szakaszban (2000-től) megtört, majd (egy kivételtől eltekintve) valamennyi korcsoportban gyors hozamcsökkentést okozott. „Ez arra utaló jel, hogy ezekben a foglalkozásokban a kereslet általában is növekedett a diplomások iránt. Amint azonban a kínálat a friss diplomások tömeges beáramlásával reagált erre, az idősebbek relatív bére is visszaesett, nagyjából éppen olyan mértékben (-40%), amilyen mértékben a gyors keresletnövekedés idején növekedésnek (+40%) indult. A fiatal és idősebb generációk kereseti pályájának együtt mozgása minden bizonnyal abból származik, hogy 2004-re ebben a foglalkozási csoportban 10 alkalmazottból nagyjából 9 már diplomával rendelkezik, és az esetleges túlkínálat a szakma egészének béreire kihat.” (KERTESI-KÖLLŐ 2005, 27–28.) Az ügyviteli-irodai foglalkozáscsoportba is nagyarányú volt a friss diplomások beáramlása. Esetükben az időszak végére szintén a relatív bérek nagyságának hanyatlása figyelhető meg. Az idősebb diplomásokra azonban ez a folyamat sem hatott. A relatív bérek alakulását és az esetleges kiszorító hatást elemezve megállapítható, hogy az előregedő és a stabil korösszetételű foglalkozási csoportokból kiszoruló érettségizettek bérpozíciója nem

romlott. Eközben a fiatalodó és az ügyviteli-irodai csoportban az érettségizettek kiszorulása bérpozíció-romlással következett be, de a frissen érettségizettek ez utóbbi csoportban való megjelenési aránya csak kismértékben nőtt.

Az 1995 utáni, ún. transzformációs sokk lezárulása utáni időszakban létrejött új, teljes munkaidős alkalmazotti állásoknak körülbelül a fele a diplomás foglalkozásokban jelent meg. Ezen belül legnagyobb arányban „a költségvetési szféra által dominált, eloregedő, illetve stabil korösszetételű diplomás foglalkozásokban keletkezett. A fiatal diplomások beáramlása ezekben a foglalkozásokban viszonylag mérsékelt volt. Az utóbbi terület növekedését jellemzően az oktatási szféra bővülése diktálta. E két utóbbi foglalkozási csoportban az álláshelybővülés (115 ezer állás) kétharmadát (79 ezer állást) valamilyen tanári (illetve kulturális) foglalkozás bővülése hozta magával. A oktatási expanzió nemcsak a munkakínálatot befolyásolja (nemcsak 'termeli' a diplomásokat), de maga is erőteljesen hozzájárul a diplomások iránti kereslet növekedéséhez (egyszeresmind 'fogyasztja' is a diplomásokat). Az oktatási szektor a bemeneti és kimeneti oldalon egyszerre tudásintenzív iparág.” (KERTESI–KÖLLŐ 2005, 32–33.)

A kutatók megállapítása szerint: „Amíg továbbra is igaz, hogy diplomával betölthető állások jobb kereseti és egyéb munkafeltételeket nyújtanak, mint az alacsonyabb iskolázottsággal betölthető alternatív álláslehetőségek, a diplomás létszám növekedése tovább folytatódik: a mennyiségi növekedés a stabilizálódott keresleti görbe mentén folytatódik. E létszám-bővülésnek két körülmény szabhat határt: (i) ha a diploma hozamának csökkenése eléri azt a határt, amely a felsőoktatás szolgáltatásai iránti kereslet csökkenését eredményezi, (ii) ha a munkaadó részéről az alkalmazott termelési tényezők (köztük: a heterogén képzettség igényű munkafajták) helyettesítési és komplementaritási viszonyai vagy a termelés bővülésének korlátai állítják meg – akár csökkenő relatív bérek mellett is – további diplomások alkalmazását. Egy piacgazdaságban ezek a jelzések tájékoztatják a rendszer szereplőit arról, ha korábbiakban követett viselkedésüket meg kell változtatniuk.” (KERTESI–KÖLLŐ 2005, 35.)

Galasi és Varga kutatása (Galasi–Varga, 2005) a vizsgálati időszak végére a különböző iskolázottságúak bekerülési esélyeinek növekedéséről számolt be. Ezzel összhangban a diplomásoknak az érettségizett munkavállalókat kiszorító hatása megállapítható, de ezt a hatást nem kísérte az alacsonyabb iskolázottságú csoport foglalkoztatási helyzetének romlása.

MENEKÜLÉS A MUNKANÉLKÜLISÉG ELŐL

A felsőoktatásba jelentkezők számának növekedése

A TÁRKI 2000. decemberi adatfelvétele alapján a középiskolások sem érettségivel, sem diplomával nem látják túlzottan optimistán az elhelyezkedési esélyeiket. Az ország 1192 középiskolájából véletlenszerűen kiválasztott 60 iskola 4980 végzősét kérdezték meg kérdőíves adatfelvétellel többek között az elhelyezkedési esélyeikről. A középiskolásokkal értékeltették

az érettségivel és a diplomával való álláshoz jutási esélyt. A válaszolókat továbbtanulási szándékuk szerint csoportokba sorolták (nem tanul tovább, felsőfokú szakképzésre, főiskolára, illetve egyetemre jelentkeznek). Eszerint az érettségivel való elhelyezkedést legpozitívabban a tovább tanulni nem szándékozók, majd pedig a felsőfokú szakképzésre jelentkezők látták. E két csoportot követték az egyetemre és a főiskolára jelentkezők. Az érettségivel való elhelyezkedést – a tovább nem tanulók kivételével – minden jelentkezési csoportban meghaladta a diplomának tulajdonított siker mértéke a válaszadók csoportjainak egyetemi, főiskolai, post-secondary képzésre jelentkezők csökkenő sorrendjében. Az eredmények szerint: „Minél magasabb szintű oktatásra jelentkeznek a középiskolások, annál nagyobb javulást várnak elhelyezkedési esélyükben. Az akkreditált felsőfokú szakképzésre jelentkezők 7 százalékpont körül, a főiskolára jelentkezők 14, az egyetemre jelentkezők pedig több mint 17 százalékpontnyi javulást remélnék.” (VARGA 2002, 243.) „Érdemes megjegyezni, hogy az érettségizők kisebb esélyt látnak arra, hogy a felsőfokú tanulmányok befejezését követően állást találnak majd, mint amit az 1998-ban pályakezdők tapasztalatai mutatnak.” (VARGA 2002, 243.)

A felsőoktatási tanulmányok választási motivációjának vizsgálata általában az adott szak, még inkább az adott intézmény választására koncentrál.¹² Csak két olyan kutatást találtunk, amelynek a továbbtanulási motivációs listájában megjelent a munkanélküliség elkerülése. Szanyi Ágnes kutatásában közel 792 hallgatót kérdezett meg többek között a felsőoktatásban való továbbtanulás motivációjáról (SZANYI 2005). A válaszadóknak ötfokú skálán kellett értékelniük, hogy melyik felsorolt tényező milyen mértékben igaz. A legerősebb megfelelést az öt pont jelentette. Csökkenő sorrendben az 1. táblázat tartalmazza a hallgatók egyes motivációkra vonatkozó értékelését.

1. TÁBLÁZAT: Továbbtanulási motivációk	
Motiváció	Átlag
Úgy gondolta, hogy diplomával könnyebb állást találni, mint diploma nélkül.	4,37
Úgy gondolta, hogy a diplomásokat jobban megfizetik.	4,15
Azért tanult tovább, mert a foglalkozáshoz, amely régóta érdekli, felsőfokú végzettség szükséges.	3,79
A diplomásoknak sokkal nagyobb a megbecsültsége a társadalomban.	3,66
Élvezni akarta még a gondtalan diákéveket.	3,15
Úgy gondolta, hogy a felsőfokú tanulmányok alatt még lesz ideje eldönteni, hogy milyen foglalkozást szeretne.	3,04
Nem akart munkanélküli lenni, ezért inkább tovább tanult.	2,25
Nem akart tovább tanulni, de a szülei ragaszkodtak hozzá.	1,56

Adatok forrása: SZANYI 2005, 53.

12 Lásd pl. BÓZSVÁRI et al. 2006; FORTUNA-NAGY-SZEMERSZKI 2007.

A másik kutatásról röviden: Vas, Zala, Győr-Moson-Sopron és Veszprém megyében 2008 novemberében kérdőíves vizsgálatot végeztünk a továbbtanulási tervek, az ezt motiváló, befolyásoló tényezők feltárására. 40 középiskola 58 végzős osztályának 1574 tanulóját kerestük fel. A kiválasztott iskolák közös jellemzője, hogy a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központja (NYME SEK), illetve jogelődje, a Berzsenyi Dániel Főiskola rekrutációs bázisiskolájának tekinthetők. Rekrutációs bázisiskoláknak azokat tartottuk, amelyeknek a tanulói a 2003-tól 2008-ig terjedő időszakban a legnagyobb számban jelölték meg felvételi jelentkezési lapjukon az intézményt. A felsőfokon történő továbbtanulás motivációit itt is ötfokú skálán kellett értékelni (az ötös jelentette a teljes megfelelést) (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT: A felsőoktatási továbbtanulás motivációi	
Motivációk	Átlag
Várhatóan magasabb fizetés.	4,34
Fontos nekem, hogy legyen diplomám.	4,17
Felsőfokú végzettséggel könnyebb állást találni, mint nélküle.	4,15
A foglalkozás, ami érdekel, felsőfokú végzettséget igényel.	4,11
A felsőfokú végzettségűeket jobban megbecsülik a társadalomban.	3,78
Amúgy munkanélküli lennék.	3,37
A felsőfokú tanulmányok alatt még lesz időm eldönteni, hogy milyen foglalkozást szeretnék űzni.	3,31
Szülők, család elvárása.	3,29
Nem akarok még dolgozni, szeretném még élvezni a diákéveket.	3,12
A barátaim is jelentkeznek.	2,42

Adatok forrása: VINCZE 2009, 11.

A két kutatás megfigyelt adata között jelentős különbség van. Úgy tűnik azonban, hogy a munkanélküliség elől való menekülés – nem a legjellemezőbbként – valóban jelen van a NYME SEK rekrutációs bázisiskolái végzőseinek továbbtanulási motivációi között.

Makroszinten igaznak bizonyul az összefüggés, hogy a továbbtanulás növeli a munkaerő-piaci esélyeket, a hosszabb idejű tanulás, illetve a magasabb iskolai végzettség megszerzése csökkenti a munkanélküliség veszélyét. „Paradox módon azokban a körzetekben volt nagyobb az érettségizett fiatalok további oktatási részvétele, ahol a munkanélküliségi ráta magasabb volt.” (BERDE-PETRÓ 2000, 522.)

Magyarországon és Észtországban 1994 tavaszán, nyarán érettségizett fiatalokkal töltettek ki kérdőívet, többségében 1998 elején. A magyar mintába 3139, az észtbe 772 fő került. A magyarok különböző gazdasági fejlettségű, munkanélküliségű vizsgálati területei: Borsod-Abaúj-Zemplén, Fejér, Hajdú-Bihar megye, illetve Budapest. Az iskolák kiválasztása a középiskola típusa és a megyéken belüli kisebb területi egységek szerint reprezentatív volt. A válaszadónak hónapról hónapra be kellett jelölnie egy naptárban azt, hogy mivel foglalkozott. A kutatásban a megszokottól eltérően definiáltak néhány változót. Munkanél-

külinek azt tekintették, aki önmagát annak tartotta, és nem jelölt be más tevékenységet az adott időszakra. Részidős tanulásként definiálták a tanulással egy időben folytatott munkatevékenység időszakát akkor is, ha a válaszadó nappali tagozaton folytatta tanulmányait. Ugyanakkor teljes idejű tanulásról beszéltek abban az esetben, ha a megkérdezett a tanulási hónapja alatt nem jelölt be más tevékenységet, vagyis e feltétel esetén a távoktatás, esti és levelező tagozaton folytatott tanulmányokról is. A feltett kérdés: „A sok tanulás idezi elő a magas arányú munkanélküliséget, vagy fordítva, a magas arányú munkanélküliség eredményezi a szervezett keretek közötti tanulás nagyobb keresletét.” (BERDE–PETRÓ 2000, 524.) A tanulmány szerint ez az ok-okozati megközelítés egyik irányból „sem helyes, de a területi munkanélküliség és a különböző típusú oktatási formákban való részvétel között egy sajátos törvényszerűség azért mégis érvényesül” (BERDE–PETRÓ 2000, 524–525.).

A paradoxon jelensége nemcsak a posztoszocialista országokra jellemző, hanem valamennyi országra vonatkozó törvényszerűségnek tűnik. Magyarországot illetően ennek a jelenségnek három összetevőjét sikerült kimutatni. Az elsőként említendő enyhíti az ellentmondást: a kisebb munkanélküliséggel sújtott területeken a nem teljes idejű felsőoktatásban részt vevők relatíve többen vannak. Valószínűsíthetően ennek hátterében a kereseti lehetőségek kiterjedtebb volta húzódik meg. A második elősegíti a paradoxon létrejöttét: a középfok befejezését követően a felsőoktatási intézményben való továbbtanulás nemcsak befektetés a humán tőkébe, hanem a szűrőelmélet szellemében a megszerzett végzettséggel egy jelzés a potenciális munkáltatóknak a nem ismert tudásról, termelékenységről. „A jelzést kibocsátó fiatalokat a lehetséges munkáltatók kevésbé rostálják ki a felveendő alkalmazottaik közül, mint a többi munkaerő-piaci 'versenyzőt'. A jelzési hatás egyértelmű következménye, hogy a közepes fejlettséget felmutató, oktatási lehetőséget biztosító, de magas munkanélküliségű területi egységekben nagy az oktatási részvétel.” (BERDE–PETRÓ 2000, 534.) A harmadik összetevőt menedéki hatásnak nevezték el: felsőfokú végzettséggel nem rendelkező, de a munkanélküliséget már megtapasztalt vagy éppen attól tartó fiatalok különböző rövid idejű oktatási formákba kapcsolódnak be, hozzájárulva ezzel az ellentmondás kialakulásához. „A menedéki hatás azt mutatja, hogy a magas munkanélküliségű körzetekben gyakran nincs jobb választása a fiataloknak, mint hogy az iskolapadban töltsék idejüket. A rövidebb idejű és alacsonyabb szintű képzési formák azonban nem biztos, hogy hosszú távon valóban hatékonyak a munkanélküliséggel szemben, és akkor az újabb munkanélküliség helyett vagy után jöhet az újabb képzés.” (BERDE–PETRÓ 2000, 534.)

A frissen végzettek keresetéről és munkanélküliségéről szerzett információk befolyásolhatják az egyes szakok iránti keresletet, amelynek teret engedve állandósulhat a gazdaság igényeivel szembeni egyensúlytalanság a felsőoktatásban. „Ha a pályaválasztók az esetleges változásokkal nem kalkulálnak, és egy-egy szakképzettség helyzetét változtatlanul, felsőoktatásba történő jelentkezésük évével megegyezőnek tételezik fel, akkor – ha a felsőoktatás kínálati szerkezete követi a mindenkori kereslet változásait – hosszú időszakra állandósulhat az egyensúlytalanság a munkaerőpiacon. Ha viszont a jelentkezők számításba veszik, hogy egy-egy szakképzettség munkaerő-piaci helyzete változhat, és

viszonylag jó előrejelzéseket fogalmaznak meg a változásokkal kapcsolatban, akkor a felsőoktatási kínálat szerkezetének a kereslet változásaihoz történő igazítása indokolt lehet.” (GALASI–TIMÁR–VARGA 2001a, 21.)¹³

A Fialtal Diplomások Életpálya Vizsgálata (FIDÉV) kutatássorozat elemeként a kutatók az 1998-ban és 1999-ben végzett pályakezdők keresetét és munkanélküliségi valószínűségét összevetették az 1999-ben, illetve 2000-ben a főiskolákra első helyen jelentkezők számával, karonkénti arányával és a megelőző évi túljelentkezési arányokkal. Azt találták, hogy az adott évben a jelentkezések karonkénti száma szignifikáns kapcsolatban állt a megelőző évben végzetek karok szerinti átlagos keresetével és – az 1999-es felvételi adatok kivételével – a munkanélküliség valószínűségével. Azaz a pályakezdők átlagos keresetének növekedése növelte az adott főiskolai kar képzésére jelentkezők számát, illetve a munkanélküliségi esély növekedése csökkentette azt. A túljelentkezési adatok elemzése rámutatott arra, hogy a felvételt megelőző év bekerülési esélyei szintén hatottak a főiskolai képzésekre jelentkezők karok szerinti számára (GALASI–TIMÁR–VARGA 2000, 2001a). „A főiskolai jelentkezések összetétele tehát azt mutatja, hogy a felsőoktatásba pályázók jól ismerik a pályakezdők munkaerő-piaci lehetőségeit, és felhasználják ezeket az információkat pályaválasztási döntésükben.” (GALASI–TIMÁR–VARGA 2001a, 26.) Az egyetemi jelentkezéseket vizsgálva nem mutatható ki a munkanélküliség valószínűségének és az átlagos keresetnek a hatása, de a pályakezdők maximális elérhető keresetéhez (90. percentilishez tartozókhoz) való igazodás észrevehető (GALASI–TIMÁR–VARGA 2000, 2001a). A Fialtal Diplomások Életpálya Vizsgálata a két vizsgált évfolyamra vonatkozóan és a felsőoktatási intézmények típusai szerint tehát nem mutatott egyöntetű eredményeket arra vonatkozóan, hogy az adott karokra jelentkezők számát befolyásolja a korábbi évben végzetek munkanélküliségi valószínűsége.

Megállapíthatjuk tehát, hogy makroszinten igaznak bizonyul a *magasabb iskolázottság munkaerő-piaci esélyeket növelő hatása*, a munkanélküliség veszélyét csökkentő szerepe, de létezik a munkanélküliség elől a felsőoktatásba való menekülés jelensége az olyan régiókban, ahol nagy a munkanélküliség, és az oktatási ellátás fejlett. A fentiek – szemben a homogenizáló általános kijelentésekkel – rávilágítanak a regionálisan differenciált megközelítés fontosságára.

*

A túlképzés megnyilvánulásaira vonatkozó kutatási eredményeket összegezve: a diplomás pályakezdők munkaerő-piaci integrációjának *drasztikus romlása nem igazolt*.

A diplomások munkanélkülisége viszonylag alacsony, bár az előző évtized végén, jelen évtizedünkben növekedett. Magyarországon – bár csökkent az összefüggés erőssége – a többi iskolai végzettséghez képest a diploma még mindig nagyobb foglalkoztatási esélyt biztosít.

¹³ Vö. cobweb ciklus működése (VARGA 1998, 41.).

Általánosságban az átmenet értelmezése komplex megközelítést tesz szükségessé, mert a tanulás és a munka világa egyre inkább összefonódik, miközben az átmenet időben meghosszabbodik. A munka világába történő átmenet iskolai végzettségtől függetlenül minden pályakezdő számára nehezebbé vált.

A diplomák bérekben tükröződő leértékelődése sem hazai, sem nemzetközi viszonyrendszerben nem igazolódott.

A vertikális inkongruens foglalkoztatás léte immár tény. A megfigyelt átlagos iskolai végzettség növekedési üteme gyorsabb, mint az átlagos szükséges iskolai végzettségé. A munkahelyi illeszkedés jellege megváltozott: csökkent az alulképzettek, nőtt a túlképzettek aránya, miközben megmutatkozott a munkaerőpiac magasabb iskolai végzettség iránti preferenciája.

A diplomások kiszorító hatása igazolható, de ez nem járt együtt az érettségizettek foglalkoztatási helyzetének romlásával.

Ugyancsak létezik a munkanélküliség elől az oktatásba, a felsőoktatásba való menekülés jelensége, de ez összefügg az adott földrajzi terület munkaerő-piaci adottságaival és az oktatási, képzési kínálattal.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- BERDE ÉVA (2005): *A diplomázás előtt álló fiatalok pályaelképzelései és a munkaügyi statisztikai adatok tényei alapján várható rövid távú tendenciák. Zárótanulmány.* [online] OFA, Budapest [2008. 02. 16.] http://www-regi.lib.uni-corvinus.hu/pdf/berde_tanulmany.pdf
- BERDE ÉVA – PETRÓ KATALIN (2000): A munkanélküliség paradoxonja. *Statisztikai Szemle*, 7. sz. 521–535.
- BÓZSVÁRI GÁBOR – ESZE ÁGNES – FORTUNA ZOLTÁN ET. AL. (2006): *Felmérés a BME-re 2005-ben felvett hallgatók pályaválasztásáról és szociális helyzetéről.* [online] Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest. <http://www.sc.bme.hu/content/10/Felmeresek/felvett/felvett2005.pdf> [2008. 02. 19.]
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN (2001): Munkanélküliség és diplomás túltermelés. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. 950–964.
- FORTUNA ZOLTÁN – NAGY TAMÁS – SZEMERSZKI MARIANNA (2007): *Felmérés a BME-re 2006-ban felvett hallgatók pályaválasztásáról és szociális helyzetéről.* Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Budapest. <http://www.sc.bme.hu/content/10/Felmeresek/felvett/felvett2006.pdf> [2008. 02. 19.]
- FURLONG, ANDY (2003): Sebezhetőség és ifjúsági munkaerőpiac. In Jancsák Csaba (szerk.): *Sebezhető ifjúság. Sebezhetőség az oktatásban, a munkavállalásban és a szabadidőben Európában – perspektívák.* Belvedere, Szeged.
- GALASI PÉTER (2004a): *Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002.* [online] Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 4. Budapest [2008. 02. 26.] www.econ.core.hu/doc/bwp/bwp/bwpo404.pdf
- GALASI PÉTER (2004b): *Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002.* [online] Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 3. Budapest [2006. 11. 21.] <http://mek.oszk.hu/02300/02344/02344.pdf>

- GALASI PÉTER – NAGY GYULA – VARGA JÚLIA (2004): *Fiatal diplomások munkaerő-piaci helyzetének változása 1999–2003. Jelentés a FIDÉV-kutatás első követéses felvételének eredményeiről. A FIDÉV-kutatás folytatása.* [online] Budapest [2006. 11. 21.] <http://www.unipresszp.hu/cikkek/Fidev-Galasi.doc>
- GALASI PÉTER – TIMÁR JÁNOS – VARGA JÚLIA (2000): *Jelentés az állami felsőoktatás nappali tagozatán 1998-ban végzett fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya-vizsgálatának eredményeiről. Tervezet.* [online] Budapest [2008. 02. 14.] <http://www.ftt.hu/FIDEV/FIDEV1.doc>
- GALASI PÉTER – TIMÁR JÁNOS – VARGA JÚLIA (2001a): *Jelentés a felsőoktatás nappali tagozatán 1999-ben végzett fiatal diplomások munkaerő-piaci életpálya-vizsgálatának eredményeiről.* [online] Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék FIDÉV Kutatócsoport, Budapest [2006. 10. 28.] <http://www.okm.gov.hu/letolt/users/matiscsaka/2003/04/FIDEV2001jelentes.rtf>
- GALASI PÉTER – TIMÁR JÁNOS – VARGA JÚLIA (2001b): *Pályakezdő diplomások a munkaerőpiacon.* [online] In Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés.* MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Budapest, 73–89. [2006. 10. 28.] http://www.bkae.hu/munkaero/letolt/Semjen_2001_Galasi.pdf
- GALASI PÉTER – VARGA JÚLIA (2005): *Munkaerőpiac és oktatás.* [online] KTI Könyvek 1. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest [2006. 08. 31.] <http://mek.oszk.hu/03600/03666/03666.pdf>
- HABLICSEK LÁSZLÓ – KUTAS JÁNOS (2008): *A munkaerőpiac helyzetének megítélése a 2001–2016 közötti időszakban a regionális (megyei) munkaerőmérlegek alapján.* In Borbély Tibor Bors – Fülöp Edit (szerk.): *Munkaerő-piaci kutatások. Foglalkoztatási és Szociális Hivatal, Budapest, 73–104.*
- KERTESI GÁBOR – KÖLLŐ JÁNOS (2001): *A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése Magyarországon, 1986–1999. A bérszerkezet átalakulása.* [online] In Semjén András (szerk.): *Oktatás és munkaerő-piaci érvényesülés.* 13–48. [2006. 10. 28.] http://www.bkae.hu/munkaero/letolt/Semjen_2001_Galasi.pdf
- KERTESI GÁBOR – KÖLLŐ JÁNOS (2005): *Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke.* [online] Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 3. Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék [2006. augusztus 31.] <http://econ.core.hu/doc/bwp/bwp/Bwp0503.pdf>
- KÉZDI GÁBOR (2004): *Iskolázottság és munkaerő-piaci sikeresség.* [online] In Varga Júlia (szerk.): *Közelkép. Oktatás és munkaerőpiac.* 43–49. [2008. 02. 16.] econ.core.hu/doc/mt/2004/hun/Kozelkep.pdf
- LADÁNYI ANDOR (2000): *A magyar felsőoktatás nemzetközi összehasonlításban.* [online] In Lukács Péter (szerk.): *Felsőoktatás új pályán. A Jelentés a felsőoktatásról c., az Oktatási Minisztérium felkérésére folytatott kutatás záró tanulmánykötete.* Oktatáskutató Intézet, Budapest, 29–45. [2006. 09. 14.] www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatasok/61
- LADÁNYI ANDOR (2003): *A felsőfokú képzettségű szakemberállomány a kilencvenes években. Közgazdasági Szemle, 1. sz. 76–85.*
- MIHÁLY ILDIKÓ (S. A.): *Az oktatásból a munka világába való átmenet kérdései. Nemzetközi trendek és tapasztalatok.* [online] [2006. 09. 27.] <http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=oeecd-Mihaly-Oktatasbol>
- POLÓNYSI ISTVÁN (2004): *A diplomások foglalkoztatási jellemzőinek alakulása a tömegesedéssel.* [online] Hazánk Tája [2007. 01. 02.] <http://www.ph.hu/ph/mf/24.05/09.html>
- POLÓNYSI ISTVÁN (2005): *A felsőoktatási beiskolázási keretszámok szakmai szerkezete.* [online] Kutatás Közben 265. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest [2008. 01. 23.] www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatas.kozben/291
- POLÓNYSI ISTVÁN – TIMÁR JÁNOS (2004): *Munkaerőpiac és oktatáspolitikai Magyarországon a rendszerváltás után. Van-e élet a munkagazdaságtani főáramon kívül? Közgazdasági Szemle, 11. sz. 1065–1072.*

- RIMLER JUDIT (2004): Foglalkozás és végzettség. *Közgazdasági Szemle*, 12. sz. 1172–1187.
- RÓBERT PÉTER (2002): Átmenet az iskolából a munkaerőpiacra 1960 és 2000 között. [online] In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 220–232. [2007. 08. 17.] www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a830.pdf
- RÓBERT PÉTER (2004): A pályakezdők elhelyezkedési esélyeinek és foglalkozási szerkezetének átalakulása. [online] In Varga Júlia (szerk.): *Közélp. Oktatás és munkaerőpiac*. 100–105. [2008. 02. 16.] econ.core.hu/doc/mt/2004/hun/Kozelkep.pdf
- Stellungnahme zum Verhältnis von Hochschulausbildung und Beschäftigungssystem. [online] Wissenschaftsrat. Wissenschaftsrat, Würzburg, 9. Juli 1999. [2007. március 18.] www.wissenschaftsrat.de/texte/4099-99.pdf
- SZANYI ÁGNES (2005): *Kényszerből a felsőoktatásba*. Kevésbé egyenlő diplomák és diplomások. Kutatási beszámoló. [online] Echo Survey. [2006. október 28.] http://www.echosurvey.hu/_user/downloads/kutatasi.beszamolo/t-1230fa.pdf
- TIMÁR JÁNOS (1997): A munkaerőpiac változásai 1997 és 2002 között. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. 987–999.
- TÓT ÉVA (1999): Az oktatás és a munka közötti átmenet folyamata. Háttéranyag a Jelentés a közoktatásról c. kötet A közoktatási rendszer és a rendszerben való továbbhaladás c. fejezetéhez. [online] Budapest [2008. 02. 19.] ftp://ftp.oki.hu/jka2k_hatter/04_felnott.pdf
- VÁRADI RITA (2007): *A fiatalok munkaerő-piaci helyzete*. A munkaerő-felmérés 2006. IV. negyedévi kiegészítő felvétele alapján. [online] Központi Statisztikai Hivatal, Budapest [2009. 07. 20.] <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/fiatalok/fiataloko6.pdf>
- VARGA JÚLIA (1998): *Oktatás-gazdaságtan*. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- VARGA JÚLIA (2002): Középkolát végzettek jövedelmi és életpálya-várakozásai. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. TÁRKI, Budapest, 232–244.
- VINCZE SZILVIA (2009): A felsőoktatási továbbtanulás és meghatározói. In Kispálné Horváth Mária – Vincze Szilvia: *A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központjának bázis középiskoláiban végzős tanulók felsőoktatási továbbtanulási tervei és az azokat befolyásoló tényezők*. Kutatási beszámoló. Szombathely, 7–22.